

В. М. Хмарський

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

**ВИПУСКНИКИ ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ
ОДУ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА — СПІВРОБІТНИКИ
ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ**

Відновлення університетської форми освіти в радянській Україні (1933) та створення Інституту історії України у системі республіканської академії наук (1936) відбулось лише з кількарічною різницею. З огляду на наявність історичних факультетів в кожному з п'яти новостворених/відновлених університетів, академічний центр, очевидно, мав відігравати спрямовуючу, координуючу роль в історичній науці, значення якої в радянській системі, як відомо, було вельми вагомим через їхні можливості ідеологічного впливу на суспільство. Втім треба розуміти, що процес цей не міг бути однобічним, адже саме університетські історики мали стати потенційними кадрами найвищої наукової інституції УРСР у названій царині.

З понад півтисячного легіону інститутських співробітників, за нашими попередніми і, отже, дуже приблизними підрахунками, найбільше (чверть) за народженням належали Правобережній Україні, до Південної України — шоста частка. За освітянським кодом половина співробітників мала київську освіту — переважно КДУ, найменше — випускники Південної України (10 %). Отже, констатуємо, що лише семеро (менше 1,5 % від загальної кількості) навчались на створеному у межах ОДУ історичному факультеті. Якщо наратив побудувати діахронно, то картина буде такою.

У короткий довоєнний період (1934-1941) на історичний факультет поступили аж чотири майбутні академічні історики. Вінничанин Володимир Тимофійович Горбатюк (1912-1953) після навчання в Одеському інституті соціального виховання (1930-1933) став у 1934 р. одним з перших студентів ІФ ОДУ, який завершив 1936 р. Після цього він став аспірантом ОДУ (1936-1939), а науковим керівником його був О. П. Оглоблін. Паралельно розпочав працювати викладачем на кафедрі історії України, будучи навіть виконуючим обов'язки її завідувача

(1937-1940) [13]. Після завершення Другої світової війни, у бойових діях якої він взяв участь, повернувся до керівництва кафедрою і деякий час навіть був деканом ІФ ОДУ. У листопаді 1944 р. його було переведено на Західну Україну — до Львівського університету. Саме там протягом 1945-1946 рр. він був старшим науковим співробітником львівського відділення Інституту. У 1952-1953 рр. працював завідувачем відділу історії України Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові [5].

Найсуперечливіші дані — про Миколу Никифоровича Лещенка (1911-1991), уродженця Південної України (с. Бурчак Запорізької обл.). Відомо, що 1933 р. у віці 22 років він опинився у Червоній армії (курсант політичної школи) [11, 156], а у 1939-1941 рр. навчався заочно у Військово-політичній академії імені В. Леніна. Таким чином задеклароване його навчання на ІФ ОДУ (яке не піддаємо сумніву) могло відбутись або паралельно зі службою у війську чи навчанням в академії (що сумнівніше), або під час тої хронологічної шпарини, що могла виникнути між армійськими шкільним та академічним навчанням — деталі, які ще варто з'ясувати.

Вкажемо лише, що М. Н. Лещенко після війни (під час якої був поранений і став інвалідом) розпочав кар'єру історика — очевидно, саме тут і «спрацювала» набута раніше історична освіта. 1945 року він став викладачем основ марксизму-ленінізму у КДУ, де зосередився на проблематиці другої половини XIX — початку XX ст. У 1949 р. перейшов на роботу до Інституту і тоді ж захистив кандидатську дисертацію, згодом став старшим науковим співробітником, а з 1951 р. — почав завідувати відділом історіографії та фондів. 1960 року захистив докторську дисертацію. Автор праць з історії селянського руху у XIX — на початку XX ст., лауреат Державної премії в галузі науки і техніки [2].

Найтитулованішим випускником ІФ ОДУ став Іван Олександрович Гуржій (1915-1971). Уродженець Черкащини (с. Худяки) у 1932-1934 рр. пройшов короткотермінові педагогічні курси, вчителював, у 1934-1936 рр. навчався у Черкаському та Полтавському педагогічних інститутах. У 1936-1941 рр. навчався на ІФ ОДУ. Здібного студента відразу побачила обласна комсомольська газета «Молода гвардія», на шпальтах якої з'явилась стаття під назвою «Людина працює над собою» [3].

Його наставником став С. М. Ковбасюк, якого він і у подальшому вважав своїм вчителем [6]. Під час навчання він очолив університетське «Єдине наукове студентське товариство».

6 червня 1939 р. обласна газета «Чорноморська комуна» опублікувала першу статтю І. О. Гуржія, «Повстання турбаївців». Вона виявилась знаковою, адже 1948 р. історик захистив кандидатську дисертацію саме під такою назвою. А. В. Санцевич вважав, що «у такому начебто незначному епізоді яскраво виявилась цілеспрямованість, наполегливість у досягненні мети майбутнього науковця» [14, 4], що вона «не тільки знаменувала остаточно обраний юнаком фах історика, а визначила один з провідних дослідницьких напрямів роботи майбутнього вченого» [15, 126]. Адже через два роки після захисту вийшла друком знаменита монографія І. О. Гуржія «Повстання селян в Турбаях (1789-1793)».

Отже, після повернення з війни І. О. Гуржій професійно зайнявся історією — через п'ять років після кандидатської дисертації захистив докторську (1953), а 1958 р. став членом-кореспондентом Академії наук УРСР. Працюючи у Києві, історик не поривав зв'язків з Одесою — часто був головою Державної екзаменаційної комісії. У 1965 р. А.Д.Бачинський писав про нього, очевидно, з огляду й на власний життєвий досвід, так: «Він консультує наших аспірантів-істориків, допомагає їм вийти на справжній науковий шлях. Чимало вихованців і викладачів історичного факультету саме завдяки його добрим порадам і настановам знайшли своє наукове покликання» [1].

До війни (1938) [4, 158] розпочав і у 1945 р. завершив навчання на історичному факультеті з відзнакою ще один південноукраїнець (народився у м. Єлисаветград) Іван Іванович Компанієць (1921-1975) [7, 152-153]. Після завершення навчання його було залишено працювати комсоргом ОДУ ім. І. І. Мечникова (1945-1946). У 1946 р. він став аспірантом Інституту, займаючись історією ХХ ст., а після її завершення став там молодшим, а згодом і старшим науковим співробітником (1949-1974). Там захистив кандидатську (1949) та докторську (1962) дисертації. У дні 100-річчя ОДУ імені І.І.Мечникова його було згадано серед шести найвидатніших випускників ІФ ОДУ радянської доби (разом з І. О. Гуржієм, О. Л. Вайнштейном, О.С.Зашкільняком, В. Я. Борщевським та Б. Т. Рубцовим) [17].

Ще троє випускників ІФ ОДУ навчалися там у повоєнні десятиліття. Двоє з них закінчили навчання у 1959 р. — Костянтин Федорович Март'янов (народився 1936 р.) та Станіслав Владиславович Кульчицький (1937). На відміну від трьох попередників вони — одесити за народженням. Тому тут простежується ще одна прикметна особливість — за соціальним походженням вони були не з селян, що було характерною особливістю формування радянської інтелігенції перших десятиліть радянської влади, а зі службовців. До того ж обидва прийшли на ІФ ОДУ після здобуття середньої освіти, а не з іншої роботи чи за другою освітою. Обидва розпочали трудовий шлях у рідному місті. К. Ф. Март'янов був спочатку вихователем у школі-інтернаті (1959-1960), а потім — науковим співробітником та завідувачем відділу Одеського державного історико-краєзнавчого музею (1960-1962). У 1962 р. він переїхав до Києва, де почав працювати в Інституті лаборантом відділу допоміжних історичних дисциплін, а згодом — став молодшим науковим співробітником відділу історіографії і джерелознавства. Досліджував історію придунайських земель ХХ ст., про що свідчать його статті в «Українському історичному журналі». Наприкінці 60-х рр. він несподівано пішов з Інституту і припинив займатись історією професійно [9].

С. В. Кульчицький належить до знакових осіб серед випускників ІФ ОДУ. У роки навчання він був одним з провідних студентів спеціалізації новоствореної кафедри історії України. Його науковим керівником був знову таки С. М. Ковбасюк. До своїх вчителів університетського періоду, крім П. О. Карішковського та З.В.Першиної, він відносив і І. О. Гуржія, який, як зазначалось вище, часто бував в Одесі [18]. Досі бібліографічним фактом було те, що першою його публікацією була стаття «Вивчаємо іноземні мови» в університетській багатотиражці «За наукові кадри», датована 21 березня 1957 р. [16]. Маємо честь повідомити науковій громадськості, що шановний метр розпочав публікуватись раніше. Нам вдалось переконатись, що перша його публікація вийшла друком таки раніше — у числі від 13 грудня 1955 р. з'явилась його замітка «Засідання Ради НСТ істориків».

За роки навчання С. В. Кульчицький визначився з вибором — наукова діяльність — і розпочав свої «життєві університети»

науковим співробітником Державного архіву Одеської області (1958-1960). У 1960 р. поступив до аспірантури, а потім почав працювати науковим співробітником Інституту економіки АН УРСР. Працюючи в Інституті економіки АН УРСР, став кандидатом економічних наук (1963). У березні 1972 р. перевівся до Інституту, де згодом став доктором наук, очолив відділ та став заступником директора.

Найпізніший випускник — Сергій Захарович Заремба (1947-2003). Уродженець Волині (с. Підберези), так само виходець зі службовців, завершив навчання у 1969 р., після чого почав працювати методистом бюро пропаганди при правлінні Одеської обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії і культури. Через два роки став аспірантом (1971-1974) у В. Г. Сарбея. Захистив кандидатську дисертацію, у 1974-1979 рр. — молодший спеціаліст, у 1979-1985 рр. — старший науковий співробітник відділу історико-краєзнавчих досліджень. Згодом очолив Центр пам'яткознавства НАН України. Докторську дисертацію захистив вже у незалежній Україні [10].

Все написане вище — лише частина набагато ширшої теми «Найвідоміші випускники історичного факультету ОНУ імені І.І.Мечникова».

Література

1. Вачинський А. Щире серце // За наукові кадри (Одеса). — 1965. — 13 березня.
2. Брега Г. Лещенко Микола Никифорович // Вчені Інституту історії України: Біобібліографічний довідник. Серія: Українські історики. Випуск 1 / С. І. Білокінь, П. М. Бондарчук, Г. С. Брега та ін. (далі — БІГУ). — К.: Інститут історії України НАН України, 1998. — С. 185-186.
3. В. К. Людина працює над собою // Молода гвардія (Одеса). — 1936. — 30 березня.
4. Відзначення 50-річчя І. І. Компанійця // УІЖ. — 1971. — С. 152-153.
5. Вчені Інституту історії України: Біобібліографічний довідник. Серія: Українські історики. Випуск 1 / С. І. Білокінь, П. М. Бондарчук, Г. С. Брега та ін. — К.: Інститут історії України НАН України, 1998. — 426 с.
6. «З великою приємністю згадую університет» // За наукові кадри (Одеса). — 1960. — 18 лютого.
7. Іван Іванович Компанієць // УІЖ. — 1976. — № 1. — С. 158-159.

8. Інститут історії України НАН України. 1993-2006. — К.: Інститут історії України НАН України, 2006. — 818 с.
9. Мартянов Костянтин Федорович // Інститут історії України НАН України. 1993-2006. — К., 2006. — С. 592.
10. Овчаренко П. Заремба Сергій Захарович // Вчені Інституту історії України: Біобібліографічний довідник. Серія: Українські історики. Випуск 1 / С. І. Білокінь, П. М. Бондарчук, Г. С. Брега та ін. — К.: Інститут історії України НАН України, 1998. — С. 107.
11. Олійник Л. В., Бузало В. Й. Вшанування доктора історичних наук Миколи Никифоровича Лещенка // УІЖ. — 1981. — № 4. — С. 156-157.
12. Пам'яті Олексія Дорофійовича Войни // УІЖ. — 1957. — № 2. — С. 162.
13. Петровський Е. П. Кадрова ситуація на історичному факультеті Одеського державного університету в 1930-х роках // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць. — К.: Інститут історії України НАН України, 2004. — Вин. 13. — С. 260-273.
14. Санцевич А. В. І. О. Гуржій. Життя і творчість // Історія та історіографія України: Збірник наукових праць, присвячений пам'яті члена-кореспондента АН УРСР Івана Олександровича Гуржія. — К.: Наукова думка, 1985. — С. 3-19.
15. Санцевич А. В., Федоренко В. Г. 60-річчя з дня народження І. О. Гуржія // УІЖ. — 1975. — № 8. — С. 123-127.
16. Станіслав Кульчицький: Матеріали до біографії. — К., 1997. — 64 с.
17. Чухрій П. Г. На протязі століття // ЗНК. — 1965. — 19 липня.
18. «Я щасливий, що динаміка моїх уявлень про суспільне життя встигає за змінами у суспільстві»: На питання редколегії «Збірника» відповідає Станіслав Кульчицький // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. — 2007. — № 16 (1). — С. 6-14.

SUMMARY

The article is devoted to the explorations of biographical details of historians of the Institute of History of Ukraine of National Academy of Sciences of Ukraine related to historical faculty of Odessa I. I. Mechnikov national university — birth, high education, starting of labor activity.